

ספונות

הרב ראובן הלמן

על דרכו של הגה"ק בעל ההפלאה ועל מלחמתו בהשכלה

בגליון קנ"ז נדפס מאמר משובח מאת הגאון ר' יצחק ישעיה ווייס שליט"א, מתוכו מתברר כי מחקריו של הסופר החוקר ר' דוד קמינצקי אינם אמינים, וכי מסקנותיהם אינם תוצאות של מחקר מעמיק אלא של נטיות לבו.

המאמר התמקד על חלק ממחקרו של הלה ב"ירושתנו" ח"ד, בו מכחיש את חסידותו של הגה"ק בעל ההפלאה זיע"א בטענות שאינן נכונות, ומקונן על "תופעה מגונה" של מחברים שכותבים על בעל ההפלאה כחסיד.

ובהיותו והחלק האחר של המחקר הקדיש להתקפה על מאמרו של ידידי הרב ישראל נתן השל, בקובץ "בית אהרן וישראל" גליון נ"א (שבט - אדר תשנ"ד) אשר הייתי שותף בעריכתו, ברצוני להשיב על דבריו, ולברר שהרבה הוכחות שהובאו שם אינו מצטט ואינו עונה עליהם כלל, וגם על אלו שהוא מביא ומתיימר להפריך, דבריו אינם נכונים כלל, וכי מחקריו מרחיקים את קוראיהם מידעית האמת, אין בהם ריח של מחקר מקצועי והוגן, ומסקנותיו מוכנות וכתובות לפני תחילת החקירה. וכמו"כ אאריך קצת בענין מלחמתו של בעל ההפלאה בנגע ההשכלה הארורה ומחוללה, אשר גם בזה "חקר" החוקר הנ"ל עפ"י דרכו, ופירסם מסקנות עפ"י נטיית לבו. ויש"כ להמסייעים בעריכת המאמר.

על מכתב הגר"י שטיינהרט

המאמר שבגליון נ"א דן בשאלה למה לא הפיץ בעל ההפלאה חסידות בפפד"מ, וע"ז הובא שם מכתב בכת"י מהגר"י שטיינהרט זצ"ל בעל "זכרון יוסף", אל הנוב"י, בו הוא מודה לו על תוכחתו לבעל ההפלאה על השתייכותו לעדת החסידים, ועפ"י הנכתב במכתב זה בצירוף עם עוד מקורות, נתברר שבעל ההפלאה הסכים שלא להפיץ את תורת החסידות בפפד"מ, מאחר שהבין שאכן מדינת אשכנז איננה המקום המתאים לזה.

והמכחיש הנ"ל יצא לטעון במחקרו שנידון המכתב אינו על בעל ההפלאה, אלא על הגר"נ אדלר כ"ץ זצ"ל, כלומר שהגר"י שטיינהרט הודה להנוב"י על ששלח מכתב לבעל ההפלאה שימחה ביד הגר"נ אדלר. וראיתו מזה שבסוף המכתב כותב הגר"י שטיינהרט להנוב"י אודות י"ב תקנות שתקנו בפפד"מ, והתקנות האלו כוונן במפורש נגד הגר"נ אדלר, ומוכח שהוא היה הנידון של המכתב, ומה שהזכיר את הזמיר, זהו משום שטעה הגר"י שטיינהרט.

האמת אגיד, כי היטב חרה לי, איך מסוגל אדם דמיתקריא חוקר לקצץ בשרירות לב ולחתוך קטע קריטי מתוך המכתב הנ"ל, שבו מבואר היטב כוונתו, ועי"ז להטות את תוכן המכתב לכיון הרצוי לו.

וכי לא ידענו שי"ב התקנות היו נגד הגר"נ אדלר עד שבא חוקר זה, הלא פרק שלם מהמאמר הוקדש לבירור י"ב התקנות ולהוכיח שייכותם להגר"נ אדלר.

אלא שבקטע שהשמיט הלה, שם מבואר להדיא שהמכתב דן בתחילתו על בעל ההפלאה ועל החסידים, ואח"כ עובר לדון על ענין אחר, והוא ענין הגר"נ אדלר שע"ז הביא בסוף י"ב התקנות.

וע"י השמטת קטע זה, תפר החוקר את שני חלקי המכתב והיו לאחדים בידו, ועי"כ משתמע כאילו הזכרת י"ב התקנות עולה על תחילת המכתב, וכן לא יעשה.

ועתה נחזיר את הגזילה למקומה ונבאר את הדבר.

בקטע של המכתב שבו מעתיק הגר"י שטיינהרט להנוב"י את מכתבו לתלמידו שבפפד"מ, כהוכחה שגם הוא כיון לדעתו ומחה נגד החסידים, אחרי שמחזק את ידי ר' נתן מז על מלחמתו נגד החסידים, הוא מוסיף עוד קטע, וז"ל:

"הלא כפי הנשמע, גם כבר קינא על העושה מעשה זמ"ר ומבקש שכר כפנחס [כיוונתי על נכ"צ [נתן כ"ץ] שאזל שם כאשר בלי ספק כבר נודע ענינו לפר"מ נר"ו] לכן אמור..."

ובהמשך הוא כותב: "ומידי דברי בו זכור אזכור עוד... על י"ב דברים המבוארים להבא..."

הרי מפורש ברור שתחילת המכתב, מה שכתב אל הנוב"י בזה"ל: "גי"ה מן עש"ק שבט העבר לנכון הגיעני, ורצוף בתוכו תשובתו הרמה אל ש"ב הגאון אב"ד נר"ו דק"ק פפ"ד יע"א, ובקראי שנים ושלשה דלתות... (ומונה רשימת הטענות המוכרות נגד החסידים) ואשרי לפר"מ נר"ו אשר נתן לכבו הטהור לקנא קנאת ה"צ... ואפי' לגברא רבא דחשיד לא מיחנף ליה", כל זה ברור שמתכוין שהנוב"י הוכיח לבעל ההפלאה ולא החניף לו אף שהוא גברא רבא.

ולא שייך כלל לומר שכיון בזה על הגר"נ אדלר, שהרי אח"כ כשהעתיק מכתבו לתלמידו, הזכיר שחזק מזה שר' נתן מז מחה נגד החסידים, מחה גם על העושה מעשה זמ"ר וכו', ואז הוצרך להבהיר להנוב"י למי התכוין בזה, להגר"נ אדלר שהוא האדם הנוסף שגם עליו קינא, וברור שעד עכשיו לא דיבר אודותיו, וגם הוסיף לו שודאי כבר נודע לו ענינו, היינו שהנוב"י לא היה מעורב אז כלל בנושא הגר"נ אדלר, אלא שהגריש"ה משער שודאי כבר נודע לו ענינו.

ולכן כותב בהמשך: ומידי דברי בו זכור אזכור וכו', שבדרך אגב כאשר מדבר כבר מהגר"נ אדלר הוא נזכר בעוד פרט אודותיו, שתקנו י"ב תקנות כנגדו.

כל זה כתוב כבר בקצרה בהמאמר בגליון נ"א, אלא שהמכחיש הזה קיצץ וסירס את המכתב לכן הוצרכתי להאריך בזה.

עוד טוען החוקר הזה כי ביאור זה בדברי המכתב "היא מופרכת ונסתרת ממקורות אחרים, המתנגדים לא רדפו את רבי פנחס, והרי אפילו גדול המתנגדים רבי דוד ממאקוב כותב שמעולם לא התנגד לשני האחים הגדולים".

תשעה קבין של הבל יש בטענה זו, ועוד יותר בהוכחתו. ראשית, הוא מוכיח מהזמיר שהמתנגדים לא רדפו את שני האחים הגדולים, וכי סלקא דעתיה שלא רדפו את הרבי רבי שמעלקא, והלא הוא עצמו מעתיק מנכדו, שכמה רבנים עמדו לשטן לו, ויחרחרו ריב עמו, ויעטו כמעיל קנאה על התנהגותו בחסידות יתרה וכדומה, והם דברים ידועים מכמה מקורות.

ועוד, מה ענין תוכחה לרדיפות, קונטרס הזמיר ממאקוב הלא הוא אחד מתוך כתבי הפאשקווילים המלאים השמצות זולות, עלילות וסיפורי בדים ילדותיים שהפיצו על הצדיקים, הסיפורים האלו הורקו מכלי אל כלי, וכל לבלר העתיקים מרעהו, ובכתבי הפלסתר האחרים אכן נמצאים סיפורי עלילות גם על הרבי ר' שמעלקא זי"ע"א, אלא שהזמיר הזה כשהעתיק סיפור עלילה על הר"ר שמעלקא השמיט את שמו של הרר"ש ממנו והעתיק את הסיפור בלי הזכרת שמו. ופשוט ביותר שהם הבינו שלטובת המלחמה אין כדאי להשמיץ ברבים את גדולי הדור המפורסמים בגאונותם, מפני שזה יזיק למערכה, אלא שמה שאחרים הבינו רק על בעל ההפלאה, הבין הזמיר גם על אחיו הר"ר שמעלקא, ולכן העדיף את ההכחשה על ההשמצה. (וראה עוד להלן בזה).

אולם "תוכחה" מאן דכר שמה, הגיוני מאד שבשיאה של אש המערכה נגד החסידות, יעשו כל טעדי להוכיח את הני מגדולי הדור המפורסמים ולהניאם מלכת בצד החסידים, וטבעי ביותר שהר"י שטיינהרט יבקש מהנוב"י שיוכיח את שאר בשרו בעל ההפלאה, על השתייכותו לחסידים, וכמו שברור במכתבו. (ומכאן התשובה הפשוטה מדוע כשיצא להגן על המגיד מזלוטשוב לא פנה בעצמו אל הנוב"י, ולא בשמו אלא בשם אחיו, ראה להלן עמ' ק"ג).

ומה שהנחתום מעיד על עיסתו בתגובתו של אדמו"ר מכובד שהגיב על מאמרו "ניכרים דברי אמת" צריך לסיים: ולכן אילו היו דברי אמת היו צריכים להיות ניכרים...

על הקדמת ספרו של הרה"ק רבי עזריאל מייזליש זי"ע"א

בספר "כרם שלמה" להגה"ק רבי עזריאל מייזליש זי"ע"א מח"ס "תפארת עזריאל" ו"מנורה הטהורה" מגדולי תלמידי הרה"מ ממעזריטש זי"ע"א אשר נדפס בחיי רבינו בזאלקווא שנת תקס"ג, בהקדמת אחי המחבר הרה"ק רבי יצחק כותב על גדולת אחיו המחבר בזה"ל:

"... כאשר העירו והגידו עליו גאוני זמנינו מאורי עינינו וחסידי דורינו, בהיותו בצוותא חדא עם האחים הגאונים הגדולי' החסיד' המפורסמי' המקובלים האמיתים פארי דורינו ומחמד' תפארתינו נשיאי הלוי' מוהר"ר שמואל שמעלקא האב"ד ור"מ דק"ק ניקלשפורג ואחיו מוהר"ר פנחס האב"ד ור"מ דק"ק פרנקפורט דמיין ובמעמד האחים המאורות הגדולים חסידים מפורסמים אשר מימיהם אנו שותים קדושי ישראל ומלכיהם כל רז לא אנים לפנינו נ"י עמודי העולם מוהר"ר משולם זוסמאן ואחיו מוהר"ר אלימלך זללה"ה מק"ק ליענסק, נשמתם כולם בגנוי מרומים זכותם יעמוד לנו ולזרענו ולזרע זרעינו עד עולם. והיה באותו מעמד שארי גדולי וגאוני הדור וחסידי עולם וקדושי עליון, בצוותא חדא ובזמן אחד היו כולם אצל רבן של כל בני הגולה אב החכמה הגאון המקובל הקדוש החסיד והטהור אור שבעת הימים המאיר לארץ ולדרים, והעמיד תלמידים הרבה, כבוד קדושת שם תפארתו מוהר"ר רוב בעריש זללה"ה מק"ק מעזריטש שהיה נקרא ר' בער ראוונער, והעידו כולם על אמו"א שלא טעם טעם חמא מעולם...".

על הקדמה זו, שהיא מסמך היסטורי נאמן ומוסמך ביותר, מכיון שנכתב בחיי בעל ההפלאה, ע"י אחיו של המחבר ונדפס בספרו בשנת תקס"ג, מגיב החוקר בציניות ובפסקנות "אין להסתמך על דברים אלו". תגובה זו מעידה כאלף עדים על מחקר מגמתי עם תוצאה מסומנת מראש, ולכן מה שמוצא חן בעיניו נאמן ואפשר לבנות עליו מגדלים, ומה שאינו מוצא חן בעיניו אין להסתמך עליו.

והבה נבדוק את נימוקיו, "כי משיגרא דלישנא ניכר שלא הכיר אף אחד מרשימתו... שהרי הכליל את כולם ביחד וכתב שהיו באותו זמן, דבר שאינו נכון בעליל".

נימוק זה מביא לידי גיחוך, מי לחשך שזה דבר שאינו נכון בעליל, הרי על זה אנו דנים, ודוקא על זה הביאו את המקור הזה להוכיח שזה דבר שכן נכון בעליל, שהאחים הקדושים

שהו אצל רבם המגיד הק' יחד עם הרבי ר' אלימלך והרבי ר' זושא זיע"א, והוא טוען בפשיטות שזה אינו נכון, והראיה, שהרי אני אומר שזה אינו נכון...

מקומם יותר הוא נימוקו השני, שמצא טעות בלשון ההקדמה שכתב "זכר כולם לברכה", ובאמת זה היה בחייו של בעל ההפלאה. ומה רצה להוכיח מזה, הרי זה ט"ס בכל אופן, ומה זה שייך כלל לנושא המדובר, והביא זאת רק לבלבל את הקורא שיחשוב שיש כאן איזה הוכחה לדבריו. (צא וראה מש"כ בתגובתו על טעות דומה בספר "קורות העתים", והבן איך הזמירות מתחלפות לפי צרכו).

והשיטפיה דלישניה שכתב, שכיון שהזכיר את הר"ר שמעלקא כבר נמשך עמו גם אחיו השני, הוא דברי הבאי שאין כדוגמתם. בהתחשב עם התוארים המופלגים שהקדים לשניהם "האחים הגאונים הגדולים החסידים המפורסמים המקובלים האמיתים פארי דורינו ומחמדי תפארתינו נשיאי הלויים..." וראה במאמר הנ"ל שבקובץ נ"א הערה 8 מאמר שהביא התפארת עוזיאל ממה ששמע מפיו של בעל ההפלאה, בזמן היותו עדיין אב"ד לאחיויץ, וכן בכמה וכמה ספרי תלמידי המגיד הק' שהביאו בשמו מאמרי חסידות, וברור שבשנים שלפני תקל"ב כבר הסתופף יחד עם החבריא קדישא בצלו של המגיד הק' ונסע אליו לפרקים, ואז שמעו ממנו דיבורים אלו.

על מכתב בעל התניא

על מכתבו של הגה"ק בעל התניא זיע"א שבו כותב ברורות על היות בעל ההפלאה תלמיד מובהק של המגיד הק', וכדרכם של מכחישים, כאשר כלו כל דרכי המילוט שולפים את הנשק האחרון וצועקים מזויף מזויף, אין צורך להתעכב כאן, כאשר כבר הכו על קדקדו בכמה מקומות, והוכיחו במישור שכל קושיותיו המה הבל ואין בהם ממש, ואין שום פקפוק על אמיתות המכתב.

דברי חתנו של בעל ההפלאה

בתחילת מאמרו מרבה החוקר ללהג ולהלעיג על הגה"ח ר' מנדל בודק זצ"ל שהיה גאון מפורסם בנגלה ובנסתר (וגם בירושתנו ח"ה בעת שהוא מבקש מחילתו הוא מוסיף ללעוג על דבריו), ועל הספר שמן הטוב שהביא מסיפוריו, והנה דוקא על הסיפור שהביא משמו נמצא עדות נאמנה, והוא מפיו של חתנו של בעל ההפלאה, הרה"ק ר' אברהם חיים מזלוטשוב זיע"א בעל "אורח לחיים", שמביאו משמו הגאון רבי שלום תאומים זצ"ל בהג"ר אהרן אחיו של הפרי מגדים זצ"ל, בספרו "אור התורה" על התורה (עמ' שעב) וז"ל:

ויבוא על נכון ע"פ המעשה ששמעתי מפי הקדוש הרב דק' זלאטשוב בשני האחים הקדושים הידועים הגאון מוהר"פ בעל המחבר ס' הפלאה ואחיו הגאון הקדוש מו"ה שמעלקא שבאו לבוצינא קדישא הרב המגיד הגדול מו"ה דוב ז"ל ואמרו לו רבינו ילמדנו אורחות חיים, והשיב להם שילכו אל חדר א' מחדריו אשר שם היה יושב הרב הקדוש מוהר"ר זושא זללה"ה בהיותו עדיין רך בשנים הוא ילמדם אורחות חיים, והלכו אצלו והוא היה יושב על הפעקליך, וכבואם לפניו ואמרו לו כמו שאמר להם הרב, שאל אותם פירוש הגמרא על פסוק [מלאכי ב, ז] כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיו ואם לאו אל יבקשו [מ"ק יז]. ושאל אותם וכי מי ראה את המלאך לדמות הרב אליו. ואמר להם ביאור הענין וכו'.

הרי לנו עדות מבן אחיו של הפמ"ג בספרו עה"ת מה ששמע בעצמו מפיו של הגה"ק ר' אברהם חיים מזלוטשוב זיע"א שהיה בזיו"ר חתנו של רבינו בעל ההפלאה, ובזה שהדגיש על

הרבי ר' זושא, שהיה אז רך בשנים, יש לדייק בזה שזה היה בתחילת נשיאותו של המגיד הק'.

(ועל השחוק והלעג שבהם הוא מתייחס לסיפורי צדיקים, ראה ישורון ו' עמ' תש"ג, דברי מח"ס "עליות אליהו", שמי שאינו מאמין בסיפורי המופתים, הניסים והנפלאות, שעשה הגר"א, הגם שאין להם מקורות, הרי הוא חשוד במינות ואפיקורסות. עיי"ש והבן היטב...).

על מכתב רבי זכריה מנדל מירוסלב זצ"ל

הנה החוקר הזה מביא במאמרו הוכחה שבעל ההפלאה הסתיר את חסידותו, מזה שבן אחותו ר' זכריה מנדל מירוסלב כותב במכתב שנדפס באגרת הקודש שבסוף "נועם אלימלך", בו מתרץ את עצמו על דרכו, דרך החסידות. וכותב: "כי נתגדלתי ונתרבותי אצל כבוד דודי הרב הגאון איש אלקים מופת הדור רבן של כל בני הגולה ה"ה אב"ד דק"ק ניקלשבורג הבירה והמדינה יצ"ו, ידעתי שכל הנהגותיו היו כך, ומוטל עלי לילך בעקבותיו הטהורים כדרך שאמרו בגמרא רוב בנים הולכין אחר אחי האם..."

וטוען החוקר, הגע בעצמך, באותה מידה שרבי זכריה מנדל היה אחיינו של רבי שמעלקא היה גם אחיינו של רבי פנחס, ובכל זאת לא הזכיר כלל שהוא הולך בדרכו של דודו רבי פנחס, אלא אך ורק בעקבותיו של רבי שמעלקא.

אך החוקר לא שם לבו למה שהוא עצמו מעתיק, הרי רבי זכריה מנדל לא כתב שהוא הולך בדרכו של רבי שמעלקא רק בגלל שהוא דודו, אלא בעיקר "כי נתגדלתי ונתרבותי... ומוטל עלי לילך בעקבותיו הטהורים", וכחוספה כתב שרוב בנים הולכין אחר אחי האם, ומה יעשה שנתגדל אצל דודו רבי שמעלקא ולא אצל דודו בעל ההפלאה.

על ידידותו עם המגיד מזלוטשוב זיע"א

עוד טוען החוקר במאמרו ע"ד שם הגדולים החדש שמביא המכתב שכתב בעל ההפלאה לרד"ט מליסא שיכתוב להנוב"י שלא יצער להרה"ק רבי מיכל מזלוטשוב מפני שאחיו הרבי ר' שמעלקא העיד עליו וכו', וטוען החוקר שמוכח שבעל ההפלאה עצמו לא הסתופף אצל המגיד ולא הכיר בעצמו את המגיד מזלוטשוב.

את מי הוא מנסה לרמות, וכי הוכה בסנוורים, ולא ראה כלל מה שהובא במאמרינו שם, עדות ברורה מר' סנדר חיים גיסו של המחנה לוי, שהוא וחותרו היו בין המלווים לבעל ההפלאה לפד"מ, שנסע דרך בראד וזלוטשוב, ולבש בעל ההפלאה בגדי שבת לכבוד המגיד מזלוטשוב, וכן ציוה למלוויו, והמגיד אמר לו לטעום, ומיד הפסיק תעניתו שהיה היא"צ של אביו, ואמר "מצוה לשמוע דברי חכמים", והובא שם סימוכין מהסכמתו של בעל ההפלאה על ספר "תוצאות חיים" שנכתבה בבראד ביום ד' ט"ו חשוון, שהוא היא"צ של אביו. ומכאן עוד הוכחה שהסתופף אצל המגיד הק' ושם התיידד עם המגיד מזלוטשוב. (ועי' לעיל עמ' קי"א).

ויצויין כי בפנים יפות ריש פרשת חוקת מביא מאמר בשם "שמעתי", וחתנו בספרו "אורח לחיים" מביא מאמר זה בשם המגיד מזלוטשוב.

התקשרותו של בעל ההפלאה לתלמידי המגיד הק'

במאמר הנ"ל שבגליון נ"א הובאו מקורות ברורים, המעידים שגם אחר נסיעתו לכהן כאב"ד בפד"מ ואשר כשנה לאמ"כ נסתלק רבו המגיד הק' לגנזי מרומים, המשיך להיות מקושר כל ימיו עם חבריו חבריא קדישא תלמידי המגיד הק', והחוקר הזה קפץ על המקורות, נטלן והשתמש בהם לצרכיו. תוך כדי התעלמות בולטת מהמסקנא הישירה

המתחייבת מהם ואשר לשמה הובאו שם בהמאמר, כי במסגרת ברירת התכן מן הבר, קלט את הפסולת וזרק את האוכל.

ואעתיק כאן מתוך המאמר הנ"ל:

כן יש לציין את שליחותם המשותפת של כוללות הספרדים והחסידים בטבריה שנערכה בשנת תקנ"א-ב' ע"י השד"רים הדיינים המצויינים רבי אברהם אזולאי בנו של הגר"ח זצ"ל מצד הכוללות הספרדים ורבי אשר אשכנזי זצ"ל מצד כוללות החסידים, שלאשונה בא שד"ר החסידים לאירופה המערבית בשליחותו של הרה"ק רבי אברהם מקאליסק זי"ע, וביקר בכל הערים שם כמובא בפנקס השליחות אשר שרד בשלימותו, בין הערים שביקרו היה כמובן ק"ק פפד"מ, ואפשר לציין שרבינו בעל הפלאה זי"ע"א הינו היחיד מכל רבני מערב אירופה שכתב על שליחותם בחיבות גלויה, ואף כתב שני מליצות עבורם, ובין דבריו הוא כותב על ידידותו עם הרה"ק מקאליסק זי"ע - ידידו מאז, ועל קשרי מכתבים שהיו ביניהם גם בהיותו בפפ"ד, וז"ל: "...וכאשר יעיד עליהם רעי וחביבי הרב המאור הגדול החסיד המפורסם כמוהר"ר אברהם הכהן מטבריא טוב"ב במכתב פרטי לי לשמי" ועל החברייא קדישא החסידים אשר בארץ הקודש הוא כותב: "...יוסיפו אומץ להיותם מטיבי סעד להאנשי השלימי" חברותא קדישא דבארעא קדישא, אשר נדבה רוחם ונפשם להסתפח בנחלת ה' והשלימו נפשותם להיות מעובדי ה' תמידין כסדרם באוירא דא"י..."

כן יש לציין את המו"מ בהלכה אודות עגונה אחת, שהיה לרבינו בעל הפלאה עם הגה"ק המגיד מקוזניץ זי"ע בשנת תקס"א ונדפס בס' "עגונת ישראל" (ווארשא תרל"ז), ובו מו"מ מכמה גדולי ישראל שהמגיד פנה אליהם שיחוו דעתם בהיתר עגונה זו, ולראשונה פנה לרבינו הפלאה, וז"ל המגיד הק' מקוזניץ: "...וזה אשר דברתי ראשונות לאחד ממיודעי ממשפחת רם ה"ה הרב המאוה"ג נזר הגאונים החסיד המפורסם נשיא אלקים כ"ש מ' פנחס הלוי איש הורוויץ היושב על כסא ההוראה בעיר גדולה לאלקים ק"ק פ"פ דמיין, כי ידענו את האיש ואת שיחו, כי נהירין לי שבילי דכולי שמעת', ומה גם בש"ע אה"ע אשר הגדיל לעשות, ודי מצא ידו לברר וללבן והאיר פני תבל בחכמתו והורה צדק לעדתו..." ורבינו בעל הפלאה אכן כתב תשובה בנדון זה והתיר את העגונה בדעת הרב המגיד מקוזניץ, וז"ל בתחילת התשובה: "...הנה בדרך לקחתי ולו אשיבנה, דברי קדשו האירו אל מול עבר פני וערבו לנפשי דברי דודים, חכו(מי) ממתיקים וכלו מחמדים, יעירו אוזן לשמוע בלימודים, ואף כי אפפוני חבלי טרדות במילי דשמיא ובמילי דציבורא, שמתו ריוח בין הדבקים, להפסיק בין הפרקים, [ל]עיין בדבריו המתוקים...", ובסוף תשובתו מסיים בזה"ל: "...ואף גם זאת קראתי נועם דבריו [ב]השכל וטעם מענין לענין וייטב בעיני ומאפס הפנאי אקצר, ושלומו ושלום תורתו אל יבצר, מחסד נוצר...". הדברים מעידים על הקשרים שהיו ביניהם כל אותן השנים ועל ידידותם האיתנה.

גם גדולי המתנגדים הכירו ברבינו כאחד מגדולי הצדיקים שהלכו לאור דרך הבעש"ט הק' והמגיד הק' ממעזריטש זי"ע גם לאחר כשלשים שנות כהונת רבנות בפפ"ד כדלהלן.

בסוף ספר "עגונת ישראל" למגיד מקוזניץ שציטטנו לעיל, נדפס קונטרס בשם "דברי ריבות" והוא השגות מרב אחד מגדולי המתנגדים שבמטרה לערער על גדולתם בתורה של צדיקי החסידות, (ראה שם בקובץ בהערות, הוכחות שאכן זו היתה מטרתו), פירסם השגות נגד היתרו של המגיד מקוזניץ, שלדעתו של המשיג אסורה עגונה זו להנשא, - ונגד היתרם של גדולי הדור שחיו דעתם במו"מ זה, והמגיד מקוזניץ בספרו זה סותר את כל דבריו, בין דברי "הרב המשיג", הוא מתיחס להיתרו של רבינו בעל הפלאה ומנסה לערער על אמינותו, וז"ל: "...על הדברים המכונים בשם הרב הגאון אב"ד דק"ק פפד"מ... לא אאמין כי ממעיו

יצאו הדברים, הלא ישכיל כל מי שיש לו ידיעת בית רבו שבלא"ה לא תואר ולא הדר להמכתב המכונה ע"ש הגאון הנ"ל, ... אם ח"ו יצויר שהוא מכתב של הגאון הנ"ל, חשוב שכתב לו במדור מיוחד בהסתר להוכיח להמורה [המגיד מקונוניץ] ועל דרך החיפוי כתב לכסות עינים למראה עיני הבריות...". - פירושם של דברים ש"הרב משיג" שהיה מצד המתנגדים מאשים את רבינו בעל הפלאה שכתב היתר לא"א בכדי לחפות ולהגן על כבודו של ידידו המגיד מקונוניץ וכבוד החסידות, ובסתר אכן אסר לעגונה זו להנשא! - דבר זה מעיד שגם אחד הרבנים המתנגדים הכיר בו בהשתייכותו לדרך החסידות, ומחמת זה האשימו שבכדי להגן על כבוד החסידות ישנה דעתו דעת תורה.

הודאת בעל הדין

במאמרינו הובא קטע מדברי הזמיר ממאקוב, שהחוקר כדרכו קיצצו והביא רק שתי שורות ממנו, ואביא כאן את כל הקטע: "...ואין אני טועה ח"ו על הכשרים ויראים שבהם אשר אלו החסידים הוציאו עליהם שם רע לכנות אותם בשם חסידים, וכמ"ש על הגאון הצדיק האמיתי המנוח מו"ה שמעלקי אב"ד דק"ק נ"ש ועל אחיו הגאון הגדול מוהר"ר פנחס אב"ד דק"ק פ"פ דמיין, הש"י יאריך ימיו, שהגאונים הנ"ל נמנים עמם להיות בעצה ובסיעה אחת ועל זה סומכין והם עטרה לראשם, אבל שקר הם אומרים וישתקע הדבר והס מלהזכיר מה לתבן... ועל הצדיקים הנ"ל נאמר ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום, והגאון מ"ו שמעלקי יבוא שלום ינוח על משכבו ויצרר בצרור החיים ויעמוד לגורלו לקץ הימין".

הלכה בידוע, וכן הוא ההגיון הפשוט, שהודאת בעל דין כמאה עדים דמי, משא"כ הכחשתו טעונה בדיקה. מתוך דברי הזמיר מתקבלת תמונה ברורה, שאצל החסידים נחשב בעל ההפלאה כל ימיו כאחד מעמודי התווך של החסידים, סמכו עליו והיה "עטרה לראשם" כלשונם.

וכשבא להכחישם ולטעון כנגדם ששקר הם דוברים, הוא מכליל בחדא מחתא את שני האחים הק' הרבי ר' שמעלקא ובעל ההפלאה, ואינו עושה שום הבחנה או פירוד ביניהם. והרי לגבי הר"ר שמעלקא ברור מי הם הדוברים אמת ומיהו המשקר, וא"כ צריך להיות פתי כפול שמונה להאמינו בקשר לבעל ההפלאה, הרי הוא כפרן באותו דיבור עצמו. ועוד שפיו הכשילו וסותר עצמו בתחילת דבריו, שמכנה אותם: הכשרים והיראים "שבהם".

(ובישורון כ' עמ' תשצ"ז כשהחוקר נתקל בקטע שבזמיר המפריע לו, הופך את התקליט ושולל נאמנותו, עד האינטרס הבא...)

ואילו החוקר במאמרו יגע וטרח חקר ומצא, שרק בימי רבי אלעזר לעוו "החלו רווחות השמועות על חסידותו של רבי פנחס הלוי..."

ומוכיח עוד בראיה שאין עליה פירכא, דאם ר' פנחס מפאלאצק שהיה מבית מדרשו של הגר"א כיבד את בעל ההפלאה, מוכרח שלא היה חסיד... והוא עצמו מלגלג קודם על מי שחושב שההתנגדות היא הוכחה ותנאי לחסידותו של אדם. ומביא מ"אלוף המתנגדים" ממאקוב שכותב על רבי שמעלקא "הגאון הצדיק האמיתי" (ור' אליעזר מהורדנא שהיה ראשון החותמים על החרם נגד החסידים, כותב בתוארים מופלגים על הרה"ק מברדיטשוב זיע"א).

בדברי הדורות המאוחרים

במאמרו הביא החוקר מציאה רבתא. "דברים מפורשים דיים", מקונטרס "פי שניים", ובו יכוח דמיוני בין השואל להרה"ק מליסקא זיע"א, ממנו מסיק החוקר "הרי לנו עדות של רבי אלעזר לעוו אב"ד אוהעל אונגוואר והגלילות, בעל "פקודת אלעזר" שפעל דור אחד אחרי דורו של רבי פנחס והכיר בו שלא נמנה עם אישי החסידות".

ראו מה הביא לנו האיש, הלא באותם דברים מפורשים דיים מעיד רבי אלעזר לעוו שהרה"ק מליסקא, שגם הוא כמותו פעל דור אחד אחרי דורו של רבי פנחס, והכיר בו שדוקא כן נמנה עם אישי החסידות. ומנין לך שר"א לעוו ידע האמת והרה"ק מליסקא התבסס על השמועות הרווחות, אולי הרה"ק מליסקא ידע האמת ור"א לעוו ניזון על השמועות הרווחות של המתנגדים, או מה שמסתבר באמת שקרא זאת בקונטרס הזמיר שנזכר לעיל.

והלא גם לשיטתו של החוקר שהה בעל ההפלאה תקופה בבית המגיד הק', וכל ימיו התנהג בדרך החסידות, וכל מה שנזעק לתקן הוא "העלאתו מכותל המערב של החסידות אל כותל המזרח", וכי היושבים בספסל של כותל מערב, אינם "אישי חסידות".

(ובישורון כ"א עמ' תתנ"ד מנסה החוקר להשוותו לרבי רפאל הכהן מהמבורג שנסע אל המגיד הק' והיה אוהד ומקורב לחסידות)

ובגליון פ' עמ' קל"ג הבאנו מדברי גדול מתנגדי שהכיר בו שנמנה על גדולי החסידות, והוא בספר "הגדול ממינסק" שנכתב ע"י אחד ממקורביו הגדולים, והיה המוכיח שלו, שם בעמ' 148 מצטט שיחה עם הגדול ממינסק זצ"ל אודות התמדת לימוד הנגלה אצל החסידים, והוכיח לו הגדול ממינסק שהחסידים אכן התמידו בלימוד זה, וז"ל: "וגדולי החסידים ראינו שהעמיקו עיונם בתורת הנגלה וחיברו ספרים בחריפות ובקיאות, בעל ההפלאה וכיו"ב בדורו ורבי יצחק מאיר (החי' הרי"ם) וכיו"ב בדורנו יוכיחו".

עוד הבאנו מדברי הגה"ק בעל "צמח צדק" מליובאוויטש זיע"א, שנתגדל על ברכי זקנו בעל התניא זיע"א, ולא נזקק לשירותיהם של ה"שמועות הרווחות". בספר ליקוטי תורה של בעל התניא, שנכדו הצ"צ הוסיף שם ביאורים וקיצורים, בפרשת נשא כותב: "ופי' הגאון החסיד מוהר"ר פנחס ז"ל הלוי האב"ד דק"ק פפד"מ תלמידו של הה"מ נ"ע בספרו פנים יפות עה"ת וכו'" (וראה בקובץ בגליון קמ"ח עמ' ה' מדברי גדולים מהמתנגדים שהתבטלו בפני הצמח צדק, והכירו בו כגדול הדור). והחוקר במאמרו פוטר את הדבר כלאחר יד. שדבר זה לא כתב בעל התניא אלא אחד ממשיכי שושלתו מיוצאי חלציו. ומתעלם מזה שהאחד מממשיכי שושלתו שכתב זאת היה הצמח צדק שנתגדל אצלו.

וכן הבאנו בגליון קנ"ח לשון קדשו של הגה"ק בעל "דברי חיים" מצאנו זיע"א, שכתב אל הגאון בעל "שואל ומשיב" זצ"ל שהעתיק נכדו הרה"צ מסטרופקוב זצ"ל מכתיו"ק בספרו "דברי ישכר דוב", הנדון היה על רב מתנגד שדיבר על החסידות, וזלה"ק: "...והיטב חרה לי, כי בזה דיבר על הבעש"ט ותלמידיו, ותלמידי תלמידיו, ה"ה תרי אחים הגה"ק מהר"ש ז"ל מניקלשבורג ואחיו בעל הפלאה ז"ל, והגאון מברדיטשוב, והגאון בעל מאיר נתיבים וכו', והגאון בעל ס' בת עיני ובעל ס' ברית כהונת עולם".

ובספר "דברי תורה" מהגה"ק בעל "מנחת אלעזר" ממונקאטש זיע"א (מהדורא ב' אות ד') וז"ל: "ומש"כ כן בפנים יפות, מחמת שקיבל כן מרבו הגה"ק רבינו מוהר"ר דובער המגיד הגדול ממעזריטש ז"ע, כנודע שהסתופף "כמה פעמים" בצילו ונחשב בין תלמידיו הגדולים", עכ"ל.

על דרשת בעל ההפלאה נגד המשכילים

במאמרו בירושתנו עמד על דרשתו של הגה"ק בעל ההפלאה נגד המשכילים (שנדפסה לראשונה במלואה בשנת תשנ"ד בקובץ באו"י גליון נ"ב), ובא לדייק מדבריו ממה שהדגיש לומר שבוילנא שרפו הספרים לעין כל, שאין ספק שהיתה כוונתו לבטא שמוילנא יצאה המלחמה נגד ההשכלה, ורוצה החוקר הזה להכתיר את ווילנא כמנהלת את המערכה נגד ההשכלה.

אך הדבר רחוק מהמציאות. ומספיק לעיין במאמריו שלו עצמו בישורון ח"ט על ההסכמות שקיבל ר' שלמה דובנא לחומשו שרצה להו"ל, שם רואים שמלבד מה שראשי הקהילה בוילנא שניהלו את המלחמה עם החסידות, היו ביניהם ממעריצי ראש המשכילים מנדלסון שר"י, ושהיו בקשר עם חבורת המשכילים בברלין, הרי שגם בהסכמות של רבני ווילנא וחכמיה רואים שלא ראו פסול במנדלסון ובחומש עם התרגום אשכנזי שהוציא, שע"ז צווח בעל ההפלאה בדם לבו בדרשה זו, אלא שציינו שיש "כמה חכמים" באשכנזי ופולין שאינם מתרצים על התרגום הזה.

בהסכמת ר' שמואל אב"ד ווילנא כותב הטעם שרש"ד (ר' שלמה דובנא) רוצה להדפיס את חומשו עם תרגום אונקלוס במקום התרגום אשכנזי של מנדלסון, מחמת "שכמה חכמי אשכנזי ופולניא לא נתרצו ע"ד התרגום אשכנזי". הדין דוילנא כותב הטעם, דהתרגום אשכנזי "לא דעת כל אדם נוחה הימנו", ור' יעקב חתנו של האב"ד כותב, שבפולין וליטא "לא ידעו ולא יבינו אל פעולת המתרגם בטיב לשון אשכנזי על מכוננו". וטעם זה כותב רש"ד עצמו בהקדמתו לפנקס ההסכמות שנדפס שם בעמ' תשמ"ט דאין בהעתקה האשכנזית תועלת לנו כיון שאין מכירים את אותו הלשון, וצריכים תרגום אונקלוס כדי להעביר הסדרה. ומבואר שלא שללו בוילנא כלל את התרגום של מנדלסון, וכ"ש על הביאור שבחומש הנ"ל ששיבחוהו מאוד. (גם על שמות שכתבו מנדלסון, ויש ששיבחו גם על ויקרא שכתבו ווייזל).

והחוקר הזה כותב בישורון ח' עמ' תשמ"א שדרשתו של בעל ההפלאה היתה בעיקר על ווייזל, ורק הבליע בה דברים לאסור את חומשו של מנדלסון, (ובמאמריו בירושתינו כבר כופר הכל) אך הדבר הוא סילוף מכוון והיפך האמת לגמרי, כל חלקו הראשון של דרשתו הוא עומד וצווח ככרוכיא על מנדלסון ועל החומש שהוציא, הן על התרגום האשכנזי ובעיקר על הביאור הנדפס שם, ורואה בהם מינות ואפיקורסות. וז"ל הדרשה:

"... כי שערוריה ראיתי בישראל תאניה ואניה... שהדפיסו פוגרים הפוגרים בתורת ה' ספר מחדש ספרי מינות והלעיגו על דברי חז"ל אשר לא נשמע כמוהו, נבלה נעשתה בישראל בפרהסיא ואין מוחה בדם, וחידשו פירוש על תורתנו הקדושה אשר ברו מלכם דברי שטות והבלים הבל יפצה פיהם... הנשמע אפקרותא כזה שיעמוד בער אויל אחד המשוקע בטומאת בית הסתרים המסיח לפי טומאה בוקעת ועולה לומר קבלו דעתי ופירושי על התורה בלשון עלגים, ותשליכו כל דברי חז"ל גמרא ומדרשים ומפרשי התורה הנחמדים מזהב ומפז בלבב ימים ותנו דעתכם על שטות והבלים דברי מינות המושכים לבו של אדם והכל רצין אחריה בעו"ה..."

ועוד האריך הרבה שאסור להסתכל בחומש הזה וצריך לזורקו "טמא טמא יקרא צא תאמר לו", ורק אח"כ הוא עובר לדבר על ווייזל ועל קונטרסו.

וברור א"כ שכל הסיפור על השריפה שהיתה בוילנא היה רק על הקונטרס של ווייזל וזאת על שבא לשנות סדרי הלימוד ולגרום ביטול תורה, אבל בשום אופן לא עלתה על דעתם לנגוע לרעה בחומשו של מנדלסון, ואדרבה חיבבו את ביאורו והתייחסו באופן פושר לתרגומו. ובספר "ווילנא בתקופת הגאון" כותב שהיו י"ד מחשובי קהילת ווילנא מנויים על החומש עם התרגום.

וא"כ איך יתכן שבעל ההפלאה בדרשה זו עצמה שבה יוצא נגד הביאור, יתכוין להכתיר את ווילנא המאמצת את הביאור אל חיקה, כמי שממנה יוצאת המערכה נגד ההשכלה, בעוד שרק על תורתו של אחד מתוך חבורת המשכילים התנגדו, ורק את קונטרסו לשינוי סדרי הלימוד שרפו, ועל ראש הפתן לא התנגדו כלל.

וגם על ווייזל (שהיה נראה כמו מנדלסון, כמראה נכרי, מגולח זקן ותלתלים על ערפו), על אף ששרפו את קונטרסו שהטיף לביטול תורה, בכל זאת מתאר בספר "ווילנא בתקופת הגאון" שכשווייזל הגיע לוויילנא זכה לקבלת פנים מכובדת, וכפי שטוען ר' יששכר קרויזאר, בישורון כ' עמ' תשכ"ד, שההתנגדות היתה רק על תכניתו של ווייזל, אבל כיבדו אותו ואת ספריו. לעומת זה, הלוחמים בהשכלה, בעל ההפלאה והנוב"י ורד"ט מליסא מחייבים להרחיקו ולתעבו, אותו ואת ספריו, ומכנים אותו: רשע, מין, כופר, אפיקורוס, מחרף ומגדף, מסית ומדיח, צורר היהודים, אין לו חלק באלוקי ישראל, מאורר ומקולל ימח שמו וזכרו, ומי שיתן לו שלום יענש מן השמים. וראה בקובץ "עץ חיים" ט"ו מעמ' כה איסורי גדולי דורינו על ספריו.

על מלחמתם של בעל ההפלאה וגדולי ישראל נגד תרגום האשכנזי והביאור

והנה, בדרשה זאת רואים את מלחמתו חסרת הפשרות של רבינו בעל ההפלאה, נגד המהרסים המחבלים כרם ה', ה"ה המשכילים ובראשם משה מנדלסון שר"י, ועל דגל ההשכלה, ה"ה החומש עם התרגום והביאור, שעל ידו הכניס את צפורניו בחומת בית ישראל ונפתחה תנועת ההשכלה אשר סובלים ממנה עד היום.

כמו"כ נלחם לצדו גם הגאון רבי רפאל הכהן מהמבורג זצ"ל, כפי שהביא החוקר במאמרו בישורון ח' עמ' תשמ"א שר' רפאל הכהן התכוון להחרים את החומש עם הביאור, והמשכילים רדפו אותו קשות בעזרת ידידיהם הגוים, שגם זממו לפגוע בו ולמסרו למלכות, וגם הנוב"י נלחם קשות עם מנדלסון וחומשו.

אולם דא עקא, שהחוקר הזה בסדרת מאמריו בישורון, יוצא במגמה לקרר את מלחמת הגאונים האלו שמסרו נפשם ע"ז, ולהמעיט מערך מלחמתם. וכך כותב שם בח"ח עמ' תשל"ח: "גדולי הרבנים של הדור ההוא לא מצאו פסול של ממש בעצם התוכנית של החומשים", ועל מלחמתו העיקשת של רבי רפאל הכהן כותב: "לא ידוע בדיוק על מה יצא הקצף".

אכן כאשר מעיינים במאמר שלו עצמו מבינים היטב על מה יצא הקצף, ושמצאו בו פסול יותר משל ממש. בעמ' תשל"ג הוא מצטט ממכתבו של מנדלסון לידידו הגוי, בו כותב על תכניתו, למסור בידיהם "תרגום וביאור" של כתבי הקודש יותר טוב ממה שהיה להם קודם (עפ"ל), זהו הצעד הראשון לתרבות (קולטור) שלדאבוננו עמי כל כך מרוחק ממנה, ע"כ.

הרשע מנדלסון פורס את תכניתו להכניס בישראל תרבות שהם רחוקים ממנה ולדמותם לעמי אירופא ולתרבותם ולצעד הראשון הוא מוסר לידיהם תרגום וביאור של תנ"ך יותר טוב ממה שהיה להם קודם דהיינו בצורה מתורבתת ומדעית.

ואיך עשה זאת, ע"ז יש לעיין בדברי הגאון רבי אלעזר פלעקלש בעל "תשובה מאהבה" בספרו "עולת חודש" שהובא במאמרו עמ' תשמ"א, שכל מי שידע או ראה מקצת מהתרגום הזה, רואה מיד שכל כוונתו להכריז שאינו מאמין בקבלות דרשות חז"ל, רק במקום שיש בהם הגיון המתקבל אצל גויי הארץ. (ויובא לשונו להלן בע"ה). ואת דברי בעל ההפלאה כבר הבאנו לעיל, שמצא בהם פסול של ממש, של מינות ואפיקורסות.

גם הנוב"י ור' רפאל הכהן במכתבם להגאון ר' נפתלי הירץ מדובנא, ומצוטט ע"י תלמידו ר' שלמה מדובנא, ומובא במאמר הנ"ל עמ' תשנ"א, מגדירים את מפעלו של מנדלסון בכתובת התרגום והביאור, שכל מחשבתו "לעקור משורש את התורה שבע"פ". (ויובא עוד להלן). ובמכתבו של הנוב"י הנדפס בגליון מ"ה עמ' קכ"ג הוא מכנה למנדלסון "אותו האיש" "ישראל מומר" "מין".

כמו"כ הביא בהמאמר עמ' תשל"ז מדברי החוקרים שמנדלסון עירב בדבריו פרשנות נוצרית רח"ל, ובעמ' תשמ"ה מספר שאף לקח לעזר גוי נוצרי בשם לופלר, לכתוב תרגום אשכנזי באותיות אשכנזיות, ובמכתבו מכנה שמנדלסון את הרבנים הלוחמים נגדו "ציידי כפירה". בין ידידיו הנוצרים היה כומר פרוטסטנטי, הנזכר במכתב שב"רבני פרנקפורט" עמ' 163 כ"ידיד הדוק של מר משה שמנדלסון בברלין".

עוד הביא שם בעמ' תשל"ז שפר' בראשית כתב שמנדלסון בעצמו את הביאור, משום שהיה לו ענין לפרשה על פי דרכו "בדרך הטבעית" (עפ"ל).

ובכן יש כאן כבר פסול של ממש בתוכניתו של שמנדלסון, וכבר ידוע קצת על מה יצא הקצף (ויש להניח שזה עוד לא הכל). ובהקדמתו לצל"ח ברכות מוצא הנוב"י פסול של ממש בעצם תרגום התורה לאשכנזית ומקונן על הפשע הגדול בזה, עיי"ש. (וההיסטוריונים כותבים שהיתה המגמה להרגיל את הנוער בקריאת גרמנית ספרותית, כדי להכשירם לקריאת הספרות הגרמנית הקולקלת).

ובנידון הביאור שעל החומש הזה, הנה פר' בראשית וכל ספר שמות נכתב ע"י שמנדלסון עצמו (למרות שר' שלמה דובנא הסתיר זאת מהרבנים המסכימים לחומש שהתכוון להו"ל, והערים לומר שהוא כתבו, כפי הנראה מתוך דבריהם ומתוך הקדמתו על פנקסו), ועל חומש ויקרא כתב את הביאור הרשע ווייזל הידוע לשמצה, כך שעל שני ספרים אלו אי"צ להרחיב שטומאתן בשוליהן.

אך על ספר בראשית מפר' נח עד הסוף, כתב את הביאור ר' שלמה דובנא, שהקים יחד עם שמנדלסון את מפעל החומש ועבד עמו כשש שנים.

על ר' שלמה דובנא ופעלו

על איש זה, רש"ד, בא החוקר בסדרת מאמריו וטוען בלהט, כי היה צדיק גמור מתחילתו ועד סופו, והיה חדור באמונת חכמים וכל מעשיו היו ע"פ חכמים, ועל שותפותו עם ראש המשכילים כותב החוקר "שאיין ספק" שהיתה כוונתו לשם שמים להגדיל תורה ולהאדירה, אלא שבתמימות חשב שגם שמנדלסון עצמו מתכוין לשם שמים, והשידוך ביניהם היה כלאים. ובתחילת המאמר מסכם, שרש"ד בשלב מסוים של חייו התחבר למנדלסון, אך "עד מהרה" התעשת ופרש מחבורתו ופעל לתקן את אשר עיוות. (והחוקר תוקף בגסות את הגאון בעל "מנחת יצחק" על תשובתו בח"ט סי' ק"ב ואת כל מי שנחשד בהרהור אחר רש"ד), עד שבסוף סדרת המאמרים הוא משובח ומפואר כאחד מצדיקי הדור.

אולם מה אפשר לעשות, כשמתוך מרחבי מאמריו עצמם מצטייר דמותו של רש"ד באור שונה לחלוטין, וכדלהלן:

במאמרו בח"ח בעמ' תשנ"א הוא מצטט מכתב שכתב רש"ד עצמו בשנת תקמ"ט, בו כותב שכבר מיד בעת הקמת מפעל החומש המתורגם של שמנדלסון בשנת תקל"ו, הזהיר אותו רבו רנ"ה מדובנא שקיבל מכתבים מהנוב"י ומר' רפאל הכהן מהמבורג, שהוא מתחבר ועושה מלאכתו עם אנשים אלו שכל מחשבותם "לעקור משורש את התורה שבע"פ", והזהירו שאסור להתחבר עם רשעים, כך שלא היה תמים כמו שהחוקר עושהו, ולמעשה לא שמע רש"ד בקולם והתחבר עם שמנדלסון וכתב חלק מהביאור. השידוך לא היה כלאים אלא דבר נאה ומתקבל, ולא התעשת עד מהרה אלא עבד עמו במשך שש שנים, עד שהסתכסך עמו בממון, ורש"ד כותב במכתבו: "אמנם אין לי כל סיבה להנחם ולהתחרט אשר הייתי בעזר המלאכה הזאת...". כי השקפתו הייתה זהה להשקפתו של שמנדלסון שצריך לתרבת את העם. (וכאן משמיט החוקר דנן קטע ממכתב רש"ד, אשר יושלם להלן עפ"י מקור אחר).

ומסיים שרק כמה מעוזריו ובעיקר אלו שעסקו ב"הפצה" של החומש, היו פורקי עול, שבאמת היה כדאי להפרד מהם, אבל עובדת היות מנדלסון אפיקורוס לא היה מוכן לשמוע, ולמעשה לא נפרד לא ממנו ולא מעוזריו.

גם כאשר פרץ הסכסוך בינו למנדלסון אחרי שטיבו של מנדלסון היה ידוע בעולם, עדיין התאמץ בכל מאודו להמשיך לעבוד עמו בעריכת החומש, ולא עזב אותו מרצונו, אלא נזרק משם בכוח פנים, ואף ניסה להלחם עמו משפטית בעד השארתו בעבודה, ותבעו לד"ת שהוציאו פשרה שימשיך לעבוד עמו, אך מנדלסון לא ציית לפס"ד ופיטרו בכח הזרוע.

הן אמנם שהחוקר בעמ' תש"נ טוען שרש"ד ניצח בד"ת והיה יכול להשאיר אצלו, רק ביכר לעזבו מתוך יר"ש שבו, (ולמה לא עזבו קודם במשך כשש שנים), אולם רש"ד עצמו מכחיש את החוקר, כאשר כותב בעצם כתב ידו, בהקדמה לפנקס ההסכמות, שהביא החוקר בח"ט עמ' תשנ"ד, שכתב על עצמו בגוף שלישי, וכך כותב: "עד שבא למחננו קודש מוהר"ש בעצמו, ושאלנו את פיו להגיד טעמו ונימוקו (שלא המשיך במלאכת כתיבת הביאור), ויגד לנו מוהר"ש חדשות ונצורות וסיפר לנו עניינים, כי בעבור מעט ממון אשר שאל לצורך פרנסתו אשר הובטח לו מלפנים, נדחה ממלאכתו בזרוע ואלמות... והיתה הכוונה לגזול ולחמוס את האביון היקר והנכבד הזה, ושלא לשמוע לקול השופטים והדיינים..." גם מצטט שם התכתבות בין אחד מראשי קהילת ווילנא, לפרידלנדר (מחבורת המשכילים של מנדלסון, שכבר התכונן להמיר דתו), במאמץ למנוע פיטוריו של רש"ד מעבודתו אצלו, ושימשיך לערוך את החומש נגד רצון חכמים.

והחוקר כותב כאילו לא ידע ולא ראה מה שהוא עצמו מעתיק, ועוד מוכיח מלשונו של ר' שמואל אב"ד ווילנא בהסכמתו שהובא לעיל, שבו כותב "מחמת שכמה רבנים באשכנז ופולניא לא נתרצו ע"ד התרגום האשכנזי", ומוכח שרש"ד עזב את מנדלסון מרצונו מחמת התנגדות הרבנים, והרי זה מורה על יראת שמים מופלגת. (אף שהתנגדות הרבנים היתה כבר שש שנים קודם).

אך הדבר אינו נכון כלל, ועירוב פרשיות שנה כאן. בהסכמה לא מדבר האב"ד כלל על סיבת עזיבתו של רש"ד את מנדלסון, אלא מדבר על הסיבה שרש"ד מעדיף להדפיס עתה את התרגום אונקלוס במקום התרגום האשכנזי, מחמת שכמה רבנים אינם מתרצים על התרגום האשכנזי, והחוקר הוציא דבריו מהקשרם.

זאת ועוד, במשך כל אותן השנים שרש"ד עבד עם מנדלסון רעשה וגעשה הארץ מהתנגדות הרבנים, וגדולי ישראל הנ"ל לחמו גם נגד רש"ד על שעובד עם מנדלסון, והוא לא אבה לשמוע בקולם והמשיך לעבוד עמו עד שנזרק ממנו, דבר זה נזכר במכתבו של מנדלסון שהובא במאמרו שם עמ' תשמ"ג שכותב: "ולתמוך את יד מהרש"ד בימין צדקו נגד כל הקמים עליו", וגם כשביקש הסכמה מהנוב"י החזיר פניו ריקם, ורש"ד לא שת לבו גם לזאת והמשיך במלאכתו. וגם כשבשנת תקל"ט פורסם בעיתונות בהמבורג שר' רפאל הכהן החרים את היהודים שיקראו בחומש זה, וגם כשחתנו ר' צבי הירש יאנוב אב"ד פיורדא החרים את כל מי "שישתף פעולה" עם מנדלסון, לא נרתע רש"ד, והמשיך לעבוד עמו עוד שנתיים עד שפוטר על כרחו.

וכן כותב הגאון רבי שאול מאמשטרדם בהסכמתו: "כאשר מאז גיליתי דעתי במכתבי אליו במועצות ודעת, ונתגלגל הדבר מן השמים שנמלך בקונו ושת לבו לדעתי..." מבואר בדבריו שהיה שולח אליו מכתבים בדברי תוכחה על אשר עובד עם מנדלסון, ומוסיף: "שנתגלגל מן השמים שנמלך בקונו", דבר זה מורה שלא נמלך מעצמו בקונו אלא שגלגלו הדבר מן השמים, והיינו שמן השמים גלגלו שמנדלסון פיטרו בחזקה מהמלאכה.

ובהקדמה לפנקס ההסכמות, שם בעמ' תש"נ, כותב רש"ד שאילו היה מנדלסון מדפיס בנוסף לתרגום האשכנזי גם תרגום אונקלוס, היו קונים אותו בכל ארצות פולין וליטא ורייסן ועוד, והרי הוא מזלזל בכל איסורי והתנגדות הגדולים על החומש הזה עם הביאור הארסי שבו, ושכל הבעיה של החומש שלא נמכר הרבה היתה רק חסרון של התרגום אונקלוס, שלא היו יכולים להעביר הסדרא שמו"ת עם החומש הזה כמש"כ לפני זה.

מי יום את הדפסת התרגום האשכנזי עם הביאור

בעמ' תשל"ד מביא החוקר דברי מנדלסון בספרו "אור לנתיבה" שהוא הקדמה לחומשו, בו כותב שהיוזם להדפסת החומש עם התרגום אשכנזי היה לא אחר מאשר רש"ד, לעומתו נזעק החוקר וכותב שדבריו של מנדלסון אין להם שחר, "והדברים על תרגום לצורך הילדים וכאילו היוזמה להדפסת התרגום באה מצדו של רש"ד, שקרים הם ואינם אלא הונאה", הוא טוען שמנדלסון הבין שתהיה התנגדות מצד הרבנים, ולכן הקדים וזרק את האשמה על רש"ד. לכאורה טוב ויפה.

אולם במכתבו של רש"ד עצמו שהובא לעיל, אשר החוקר מעתיקו בעמ' תשנ"א, בתוך המכתב הוא משמיט קטע אחד ומציין ג' נקודות, בהשמטה זו הוא מנסה להשמיד ראיות, ומעלים מעיני הקוראים מידע חשוב, אשר נשלימו כאן עפ"י העתק המכתב שבספר "רבני פרנקפורט" עמ' 159, וכך כותב: "אין לי כל סיבה להצטער על שעבדתי איתו, ושאפילו הייתי "המניע הראשון שמנדלסון נתן את תרגומו לדפוס", כל בר דעת מבין את התועלת הגדולה לנוער שלנו היכול להוקיר את תפארת דבר ה' על ידי התרגום היפה והביאור". ונתברר מי שיקר כאן, האם מנדלסון או החוקר שלנו.

מכתב זה כתב בשנת תקמ"ט, אחרי כל הסערות הגדולות של גדולי ישראל נגד מנדלסון וביאורו, וכבר אין החוקר יכול לייחס לו תמימות, וגם כבר הספיק להסתכסך קשות עם מנדלסון ולהשמיצו, אך עדיין אינו מתחרט לא על עבודתו עם מנדלסון, וגם לא על "היותו היוזם" להדפסתו של התרגום האשכנזי, ולא עוד אלא שמצדיק את התועלת הגדולה לנוער הבא ע"י התרגום והביאור הזה, מה שגדולי ישראל ראו כהחורבן הגדול של הנוער, ושכבר נתברר גודל האסון והטרדיה שנגרם על ידי ההשכלה הארורה. וזה מנפץ לרסיסים את דברי החוקר בעמ' תשמ"ו "שאין זכר לכך שרש"ד ניסה ללמד סגוריה על החומש עם הביאור". וכל זה הסתיר והעלים החוקר במחי יד ע"י השמטת קטע אחד.

ובעמ' תשמ"ח בא החוקר להוכיח שרש"ד רצה לכתוב הקדמתו במטרה להסיר ממנו תלונות הרבנים ולהכשיר את המפעל, (כנראה ע"י שיסביר את גודל הטהרה והקדושה שבהתרגום והביאור), אלא שמנדלסון לא רצה בשום אופן להדפיסה, ומוכיח דבר זה מקטע במכתבו של רש"ד שבו מתחנן לפני מנדלסון שיואיל בטובו להדפיס את הקדמתו.

אולם כאשר מעיינים בקטע זה שמביא, רואים שלא מיניה ולא מקצתיה, אלא אדרבה היפוך הדברים ממש, רש"ד מבקש למצוא חן בעיני משכילי ברלין חבריו וידידיו של מנדלסון, ומתחנן לפני מנדלסון שישבח את הקדמתו בפני ריעיו ומיודעיו המצפים למוצא פיו, ושיגדל כבודו בעיניהם וישאיר לו שם בעולם הזה. (ומה גדול כוחו של חוקר המסוגל להוכיח שעכשיו לילה - מזה שרואים את השמש...)

על טיבו של הביאור שכתב ר' שלמה דובנא

על אופן מלאכתו של רש"ד בכתיבת ביאורו מפר' נח עד סוף בראשית, כותב החוקר בעצמו בעמ' תשל"ז שמנדלסון השאיר לעצמו את זכות הקדימה, דהיינו שהביאור יהיה תלוי בהתרגום ולא להיפך, ורש"ד נאלץ להתאים את ביאורו להתרגום של מנדלסון, והיינו שלא

היה זה ביאור על התורה, אלא ביאור על התרגום האשכנזי שמנדלסון כתב. (ומה שהנוב"י הסכים אח"כ שרש"ד ידפיס את ביאורו באופן עצמאי בלי התרגום האשכנזי אלא עם תרגום אונקלוס, ע"כ צ"ל שרש"ד הערים עליו ולא גילה לו את אופיו של הביאור שהוא כפוף לתרגומו של מנדלסון, כמו שלא גילה שעל פר' בראשית ועל כל שמות כתב מנדלסון בעצמו את הביאור, כי לא יתכן שהנוב"י יסכים להדפיס זאת, בעוד שטען בעצמו שמטרת מנדלסון הוא לעקור משורש את התורה שבע"פ, וקוראו במכתב "מומר ומין", וגם בהקדמה לפנקס ההסכמות מייחס רש"ד לעצמו את כתיבת הביאור על ספר שמות).

ורש"ד עצמו כותב דברים גלויים על טיבו של הביאור שלו, בהקדמה לפנקס ההסכמות שהביא החוקר בישורון ט' עמ' תש"נ, וכך כותב רש"ד בשמו של מנדלסון: "רק הביאור הוא נצרך להעתקתו, כי הוא יודיע תעלומות כוונתו, על איזה מפרשים סמך בהעתקתו, ומדוע בחר פעם באחד ופעם בזולתו" כלומר, שהביאור נברא לשרת את התרגום, (ורש"ד מאשר זאת אלא שטוען כי התיקוני סופרים שלו אינו נוגע להתרגום), גם כותב רש"ד על ביאורו שהרבה פעמים הוא נוטה לגמרי מכל המפרשים ומחדש פירוש חדש.

וכאן מגלה רש"ד את סוד סכנת הרעל הטמון בחומש של מנדלסון ובהביאור, כי למראית עין לא ניכר באופן כללי סטיה מדברי חז"ל, אלא שבכל ענין בחר את הפירוש הנשמע הגיוני אצל הגויים ודחה את שאר המדרשים ופירושי חז"ל, וזהו המסר המפפפע כארס של עכנאי, והיטב קלע את הדבר הגאון ר"א פלעקלש שזוכר לעיל וז"ל:

"עיקר כוונת המעתיק להיות מהולל שמו בגוים, שאינו מאמין בקבלות דרשות חז"ל, כ"א במקום שדבריהם שוין לכל נפש אדם באדמה, ונשמעים לכל אומה ולשון בארץ, ומי שידע או ראה קצת מהעתקות החדשות, יבין וישכיל כי כנים דברי, האמת אתי עמי במחיצתי, צאו וראו והתבוננו את הלחץ אשר לוחצים, בדחוקים רחוקים ממרכז האמת עד לעצמו, במקום שפשוטו של מקרא פשוט ידו לפניו ולפניו ולפניו...".

וכל זה הוא מלבד מה שהביא החוקר בשם החוקרים אשר לפניו, שעירב פרשנות נוצרית בתוך דבריו, אשר אינם ניכרים לפום ריהטא אלא לאלו הבקאים בפרשנות הנוצרית (עפ"ל). וזהו מש"כ מנדלסון שרוצה לתרבת את עמו ולמסור להם תרגום וביאור "יותר טוב ממה שהיה להם קודם", שהפכו את תורה לספר תרבותי מעשה ידי אדם עם הסבר גשמי ומדעי, עד שפקרו לגמרי (וכידוע כל יוצ"ח של מנדלסון המירו את דתם).

וע"ז צווה ככרוכיה רבינו בעל ההפלאה, שבעינו הצופיה ראה והרגיש בגודל הסכנה, שכוונתו להשליך כל דברי חז"ל ולקחת במקומם דברי מינות, ותלמידו החת"ס כותב בתחילת צוואתו: "ובספרי רמ"ד אל תשלחו יד, אז רגליכם לא ימעדו לעולמי עד". (והדיו שנשפך עליו, נוגב קודם שנתייבש, ראה מוריה שבט תשמ"ט עמ' צ"ג, והמעין טבת תשכ"ט).

והחוקר הזה בח"ח בעמ' תשמ"א מוכיח מדברי בעל ההפלאה, שהביא דוגמא לרוע הביאור מתרגומו ופירושו על הפסוק "הוכיח תוכיח את עמיתך" שנמצא בספר ויקרא, שכנראה לא מצא בספרים הקודמים דבר שלא היה לפי רוחו, ושכן מסתבר שהרי על בראשית ושמות שם רש"ד עיניו. (כלומר, אף שעל שמות כתב מנדלסון בעצמו, אך רש"ד שם עיניו ע"ז, וכאילו שרש"ד היה יכול להשגיח במה שמנדלסון כתב, וראה במאמרו בישורון י' עמ' תש"ס הערה 28 שהביאור עה"פ והנה איל אחר נאחז בסבך סטה הביאור מכל מה שהגידו לנו חכמינו ז"ל, וזה רק דוגמא אחת מני רבות, ועי' בתפארת ישראל בפתיחה על מס' נגעים אות ח').

אולם הוא הוציא את דברי בעל ההפלאה מהקשרם, שכן ההפלאה לא בא כלל להציג דוגמאות על דברי המינות שבהתרגום והביאור, אלא שאמר בדרשתו שבתחילה נשבר לבו בקרבו, אבל אחר שראה פירושו המעוות על הפסוק הזה, נרגע מעט, כי לפי שטותו שכפר בדין ערבות ישראל זה לזה א"כ לא יהיה לו חלק בו והוא בחטאו ימות, עיי"ש.

עוד כתב החוקר בעמ' תשמ"ב שגדולי הרבנים של הדורות הבאים שביקרו את החומש הזה לא מצאו דברי דופי בהביאור, ומציין לדברי רבי שלמה קלוגר בספרו "האלף לך שלמה" יו"ד סי' רנ"ז, וגם שם קצץ החוקר דברים מלפניו ומלאחריו, הוא לא כתב שבדק ולא מצא דברי דופי, אלא כתב שלא הסתכל מעולם בחומש הזה ולכן אינו יודע עליו דברי דופי. ונביא כאן מה שמסיק ר' שלמה קלוגר על החומש הזה, וז"ל:

"צאו וראו מה המה תלמידיו וכל העוסקים בחיבוריו כולם רשעים, וכל שוגה בחיבוריו לא יחכם, ואין אווזון בחיבוריו רק הקלי שבקלים העוברים על כל התורה, ולא ראיתי איש ישר הולך שיחיה עוסק בחיבוריו ודבריו, וכל ירא שמים בורה ממנו כבורח מן הנחש ועקרב... והתרגום האשכנזי מביא לידי אפיקורסות..."

וראה במאמרו של הרב ישראל נתן השל בגליון מ"ו עמ' קנ"א והלאה הערה 8, על דברי גדולי הצדיקים אודות מנדלסון וחומשו.

ונסיים בדברי רבינו בעל ההפלאה בדרשתו: "... השמרו מאוד לנפשותיכם, כל תלכו בגאונם ח"ו, אל תלך בדרך אתם מנעו רגליכם מנתיבתם, כל תקראו בספריהם, טמא טמא יקרא צא תאמר לו, אל תאמרו אקרא ולא אטה ימין ושמאל ויש בי כח לעמוד נגדיהם, חלילה לך אין זה כי אם פתיית יצה"ר..."

מאמרי חסידות בספר פנים יפות

בתגובתו בירושתינו ח"ו הערה 27 הוא מתקיף את מי שכותב שנקל להבחין בין תורות קבליות לחסידיות, ומוכיח מזה שספר "מים אדירים" מהרמ"מ משקלאב היה מונח על שולחנו של הגה"ק בעל דברי חיים, וכפי הנראה ראה בו חיבור חסידי מאת הרמ"מ מויטבסק.

וכאן נגלה לפנינו בורות מדהימה בנושא זה. ספר "מים אדירים" אינו ספר רעיוני והשקפתי וגם לא דרושים, אלא פירוש וביאור על "אדרא זוטא", וגם היו מגדולי החסידות שבנוסף על חיבורם בדרושי חסידות חיברו ספר פירוש על קבלה, כדוגמת הגה"ק ר"מ מדאלינא תלמיד הבעש"ט הק' מח"ס "דברי משה" ע"ד החסידות, חיבר גם ספר פירוש על קבלה "שרף פרי עץ חיים" (טשערנוביץ תרכ"ו) והגה"ק בעל "מלוא הרועים" על הש"ס מתלמידי החוזה מלובלין, מח"ס "קול יעקב" ע"ד החסידות, חיבר ג"כ ספר "קהלת יעקב" על קבלה, והרשימה ארוכה, ובזה פשוט שאפשר לראות בספר "מים אדירים" כספרו של רמ"מ מויטבסק זיע"א. (וחילוקי הדעות בקבלה הם בדברים מסוימים).

ולעומת זה הספה"ק "פנים יפות" הוא מלא מזן אל זן ברעיונות והשקפות ויסודות חסידיים, והארכתי בדוגמאות בקובץ בגליון נ"ג (סיון - תמוז תשנ"ד) ולא עוד אלא שבכמה מקומות הוא מצליף ישירות במתנגדים על מלחמתם נגד החסידים, כגון בפר' עקב עה"פ ולעבדו בכל לבבכם, הוא מייסר את המתנגדים, אשר במקום ללחום עם הרשעים והחטאים, מעדיפים הם להתגרות עם אלו המאריכים בתפילתם, בטענת ביטול תורה. ובפר' בשלח עה"פ עזי וזמרת, הוא מתעמת עם המתנגדים שקטרגו על החסידים שהם תמיד בשמחה, וקורא עליהם הפסוק, תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאווה וכוז.

וצודק בעל "זיו הפנים", שלא יחליף בין תורות חסידיות לדרושים שאינם כאלו אלא מי שלא ראה מאורות מימיו. וספר "פנים יפות" הוא ספר חסידי מובהק מספרי היסוד של החסידות.

וכבר כתב הגאון רצ"י מיכלזון זצ"ל (שהיה מגדולי רבני פולין ומיחידי דורו בידיעת תולדות הגדולים, והיה נכדו של בעל ההפלאה) בסוף ספר שמן הטוב, שדרושי הפנים יפות מבין שורותיו יצהירו, כי הולכים ואורים ע"פ דרך הקודש של הבעש"ט זללה"ה ואיש תבונות ידלם. (וכבר הוכיח הגרי"י ווייס להחוקר על השמטת קטע זה מדבריו).

ויש להוסיף, כי כמה פעמים מביא הפנים יפות משם "רבותינו ז"ל" והמקור הוא מדברי מרן הבעש"ט הק' ותלמידיו, ולפעמים מהאריז"ל, ובפנים יפות תניינא הביא מהרבה מתלמידי הבעש"ט והמגיד הק' ד"ת בשם. ואף מביא קטע מצוואת הריב"ש ומכנהו "החסיד ז"ל".

ובעלון "בחצר הקודש" דחסידי סקוירא, פר' נח תשנ"ט, מספר הגאון ר' אברהם יהושע העשיל ביק אב"ד קהילת מז'יבוז', שתלמידי הגאון מטשעבין זצ"ל הראו לו קטעים שלימים בתוך ספר "המקנה", אשר הגאון מטשעבין הצביע עליהם לתלמידיו שמקובל שקטעים אלו הם ממה שקיבל בעל ההפלאה מרבו המגיד הק', מלבד מה שבפתיחות שבהפלאה ובהמקנה מלאים במאמרים שקיבל מרבו הק'.

במאמרו טוען החוקר שראה בעיניו את כתב היד המקורי של "פנים יפות" ואין שם שינוי, ואף מביא צילום עם הכיתוב "כתב יד של הספר פנים יפות", וכאן מגלה קלונו שהולך בכחש ובמרמה, כתב יד זה אינו של הספר "פנים יפות" אלא של התניינא החדש, ומעולם לא ראה את הכתב יד של הספר "פנים יפות".

ועל החוקר הזה נאמר, צללת ב"מים אדירים" והעלית חרס בידך.

על המאמר בפנים יפות בשם הרב המגיד

בפרשת בשלח הביא בפנים יפות מאמר "בשם הה"ם", מאמר זה אכן נמצא בספרו של רבו המגיד הק' ממעזריטש. ופיענחו המדפיסים את הר"ת "הרב המגיד", וע"ז עלה עשן באפו של החוקר על הפשע המחריד הזה, בטענה כי "לא מוכרח" שכוונתו על רבו הרב המגיד.

אך לא בדעת ידבר, כי אם כתוב "הה"ם", והמאמר באמת נמצא בדברי הרב המגיד, וחרף כל מאמציו העילאיים בכל התוכנות שבעולם לא הצליח להתאים פתרון תחליפי להר"ת הזה, א"כ צריך למידה מוגזמת של עקמימות לטעון שאין כוונתו לרבו הרב המגיד ממעזריטש, והרבה פעמים מביאים דבר בשם אומרו אף שנמצא לו מקור במדרשים. וסיום המאמר הוא מדברי הפנים יפות לבאר ולהרחיב דברי רבו המגיד הק'.

הערות המערכת:

בתגובתו האחרונה ב"ירושתנו" מאשים ר' דוד קמינצקי את מערכת הקובץ שלא אבו להכניס את תגובתו. והננו להבהיר: התגובה ששלח אלינו אינה דומה כלל להנוסח שהדפיס בירושתנו, אלא כתובה בסגנון ציני ובלגלוג על הצדיקים, ואחר שלא הסכים לתקנה ולשנותה נדחה מהקובץ, כך שאין בסיס להאשמתו.

